

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST*

polja

69

AKTUELNI PROBLEMI JUGOSLOVENSKE KULTURE

III STRAŽILOVSKI SUSRET 10-74622727

• MILETA RADOVANOVIC:

Pre pet godina u Sremskim Karlovcima, u Brankovoj gimnaziji, otvoren je Prvi stražilovski susret. Nameru je i onda bila, vidljiva i jasno iskazana, da se stvari mogućnost za povremeno sastajanje mlađih intelektualaca iz svih krajeva zemlje, za međusobne bolje i brže upoznavanje, za diskutovanje problema protestnih iz zajedničkih nastojanja, za realizovanja određene kulturne politike i stalnog razvijanja i nastranja stvaralaštva mlađih i doprinosa njihovog opštjetj Jugoslovenskoj kulturnoj praksi. Pokazalo se odmah, da na drugom Susretu i još izrazitije, da je ovu ideju i akciju potrebno podržati, učiniti je redovnom, stalno je razvijati i uvek činiti aktuelnom; svaki put Susret i njegove razgovore zasnovati na najaktuellijim i trenutno najživljim interesima i problemima angažovanja mlađih intelektualaca. Ako stražilovski susreti i nisu uspeli dovoljno široko i u većoj mjeri precizno da se odrede prema problemima koje su raspravljali, oni i nisu dali odmah učinili i neporečivo doprinos ratičicanju određenih pitanja i izgradivanju zajedničkih gledanja, oni su, sigurno je to, imali izvanredan značaj i doprinos u stvaranju povoljnije kulturne klime, a najviše u izrazitijem prizimanju stvaralaštva, pre svega mla-

dih, iz svih krajeva zemlje. Uticala su na brže izlaženje iz dotadašnjih okvira, na prevaziđenje određenih zatvorenosti i samokrenutosti, doprineli su stvaranju takve atmosfere u kojoj je jedan broj omladinskih listova, časopisa i drugih institucija sve više razvijao jugoslovensku kulturnu saradnju, postajao ozbiljan faktor kulturne integracije.

Računajući s dosadašnjim iskustvima i vrednostima ove omladinske kulturne akcije, težeći njenom daljem razvijanju, organizatori ranjih susreta: *Pokrajinski komitet Saveza omladine, Trbina mladih i Polja* predložili su da se ovogodišnji Susret usreće uz angažovanje odgovarajućih najuticajnijih institucija iz cele zemlje.

Organizatori III stražilovskog susreta (*Trbina mladih, Polja, Ifjušag, Perspektive, Problemi, Naše teme, Razlog, Mlad vođac, Gledista, Vidići, Mladost, Centralni komitet Saveza omladine Jugoslavije, Pokrajinski komitet Saveza omladine i Univerzitetički odbor Saveza studenata u Novom Sadu*, uz saradnju sarajevskog meseca *Odaje*) odlučili su da Susret bude izrazito radnog karaktera i da se diskusija vodi na temu: *Aktuelni problemi jugoslovenske kulture*. Imajući u vidu aktuelnost i potrebu diskutovanja pitanja koja ova tema podrazumeva, pitanja i problema,

uostalom, koje je početkom ove godine drug Tito više puta isticao, misili smo da je trenutak da se i Stražilovski susret organizovanje i svestranje njima pozabavi. Odbor Susreta je uporno insistirao na pripremanju svih učesnika za Susret, nastojeći da i unapred dobije što više tekstova i teza koji bi poslužili kao materijal za diskusiju. Ovakvim nastojanjima od izvanredne koristi bilo je objavljanje tekstova na temu Susreta u znatnom broju listova i časopisa za umetnost, kulturu i društvena pitanja.

Van svake je sumnje da će, ovako organizovan i pripreman, Stražilovski susret ištači i ozbiljno pokrenuti čitav niz problema, da će pružiti nesumnjivo veliku pomoć redakcijama listova i časopisa — organizatora u daljem vodenju i razvijanju diskusije o problemima ove pokrenutim, da će stvarno doprineti razvijanju niza novih oblika i mogućnosti saradnje svih ovih listova i časopisa i njihovih saradnika, doprineti daljem ozivljavanju i intenziviranju danas vidljivijih zajedničkih zalaganja i nastojanja. Nameru organizatora nije bila ni ovom prilikom, da se o temama Susreta govoriti samo tri dana, nego da ti razgovori u vremenu kada se u nas svestranje i odgovornije prilazi pitanjima kulture, budu inicijativa i nesumnjiv prilog intenzivnim diskusijama o aktuelnim problemima jugoslovenske kulture.

ostvarenje stvaralačkog bića

• TRIVO INDIC:

Pošao bih od jednog osnovnog odnosa, koji svaka generacija mora za sebe da preispituje, od odnosa kulture i politike, smatrujući pri tome da se kultura i politika, teorijski, uopšte ne isključuju, nego da se u svojim najboljim tradicijama i rezultatima uzajamno dopunjaju, jer im je krajnji cilj isti, a to je čovek. Naravno, čovek u ovom sadašnjem vremenu, čovek, kome je svojstven humanizam socijalističkog društva i za koga je kultura kritička svest društva o samom sebi, kritička svest pojedinca o pojedinцу. Isto, dakle, kao i politika. Njihov zajednički zadatak je menjanje sveta, očuvevanje čoveka, što se može narodito sagledati u revolucionarnim, prelomnim periodima razvoja društva. Politika koja ograničava, koja spušta stvaralačke mogućnosti čoveka, nije politika, a kultura koja to trpi, odobrava ili prikriva, nije kultura.

Razlika između politike i kulture sva-kako je u meri anticipacije, koja je kod kulture mnogo izraženija, dalekosežnija i subjektivnija nego kod politike: koja je, sa druge strane, primorana da vodi računa o nizu drugih uslova na koje kultura ne mora da se osvrće. Mera anticipacije je nekada bila svodena kod kulture na minimum, o čemu nam čak i istorija socijalizma, u ovih svojih četrdeset godina, može da pruži niz primera.

Socijalističko društvo ima ambiciju da prevlada materijalno siromaštvo ljudskog društva, a samim tim i uporedio s tim, sva njegova druga siromaštva: politička, kulturna, etička, itd. Naravno, ovo prevladavanje je istorijski proces, i kao takav, začeo se mnogo pre pojave socijalističkih društvenih odnosa. Ali, same na osnovama socijalističkog društva, gde će

najširim slojevima radnih ljudi biti omogućeno da upravljaju, i oducuju o plodovima svoga rada, ovaj proces prevladvanja može biti ostvaren, tj. može preći iz carstva nužnosti u carstvo slobode. Prijedno, ovi razvojni tokovi su u praksi mnogo složeniji. Iskustva dosadašnjih socijalističkih revolucija, ukazuju nam na svu težinu i odgovornost ostvarivanja višesmislenog, nužnog i neiscrpanog vraćanja čoveku samom себi svojoj ljudskosti.

Otd bismo se zaista mogli složiti sa mišljenjima da je bila funkcija kulture u socijalizmu nerazdvojna od procesa ostvarivanja čovekovog totaliteta, koji neće da se zadovoli početnim, mehaničkim dvojstvom proizvod-a upravljač, već će imperativno nalagati što neposrednije, što svestranje realizovanje svestranog stvaralačkog bića koje je sposobno da menja svet.

Program SKJ sažetno iskazuje istovetnu misao: „Intelektualno stvaralaštvo se u socijalističkoj demokratiji sve više oslobođa klasnih determinacija i ograničenja: čovekovo društveni značaj počinje se kvalitativno menjati, stvaraju se realni uslovi za njegovo stvarno oslobođenje. Maksimalno razvijanje ljudskog stvaralaštva postaje i cilj i sredstvo celog društvenog kretanja, čime se ostvaruje izjednačenje društvenog individualnog interesa i društvenog opštег interesa, zajedničkog cilja. Socijalistički društveni odnosi u borbi da prevaziđu ranije, kapitalističke društvene odnose, — oslobođaju i afirmiraju ljudsku svest, idejno i stvaralačko biće čovekovo.“

I novi Ustav ukazuje na vrlo određene mogućnosti da se kultura predstavi kao integralni deo društva, same egzistencije radnoga čoveka. U interesu svakoga naroda posebno i svih zajedno, kaže se u Ustavu SFRJ, ostvaruje se i obezbeduje mo-

gućnost i sloboda za svestrani razvitak ljudske ličnosti i za blžišavanje ljudi i naroda u skladu sa njihovim interesima i težnjama, na putu stvaranja sve bogatije kulture i civilizacije socijalističkog društva.

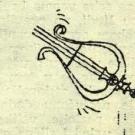
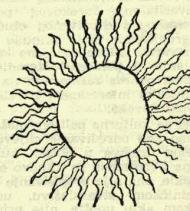
Novi Ustav određuje kulturu ne samo kao refleks društvenog sistema, kao njezin proizvod, nego kao njegovu stvaralačku svest.

Humanistički smisao jugoslovenske kulture proizlazi iz socijalističkih društvenih odnosa koji se zasnivaju na odnosima medju ljudima kao slobodnim i ravнопravnim proizvodacima i stvaracima, čiji rad služi isključivo zadovoljavajuju njihovih ličnih i zajedničkih potreba. Dakle, reč je o kulturi koja se ne zasniva na eksploraciji čoveka od strane čoveka, koja ukida otudnost čoveka od sredstava za proizvodnju i drugih uslova rada, kao i svih ostalih oblika čovekove alijenacije.

Ako kultura ne bi bila integralni deo društvene svesti, značilo bi da postoje neki sukobi, razmire, bilo u samom društvu, bilo u samoj kulturi. Ovako shvaćena uloga kulture nikako ne znači njenu simplifikaciju, njeni osromosraženje, iako je moguće i često se događa, da zaostala, primitive, epigonska sredina rada nerealne zahteve, primitive i sivu birokratsku kulturu i kulturnu politiku, da shvata kulturnu politiku kao konkretnizaciju jedne opštne politike čiji je cilj upravljanje, prinauda nad ljudima.

Razvitak demokratskih i socijalističkih odnosa, društveni napredak uopšte, može samo da pomaze radnje novih kulturnih snaga, novih kulturnih vidika, a nikako da im se suprotstavlja. Društveno-politički odnosi i oblici koji postoje u Jugoslaviji

(nastavak na 2. str.)

su samo polazni uslovi za razvoj socijalističke kulture, za prevaziđanje protivrednosti koje je kultura nosila u sebi prolazeći kroz fazu građanskog društva, njegove duhovne ograničenosti i ograničenosti njegov humanizma.

Srestra razvijenost proizvodnih snaga, visoka proizvodnost rada, obilje proizvoda, svestranje razvitak čoveka kao slobođene ličnosti, moguće razvijanje takvih društvenih odnosa u kojima će čovek biti najviša vrednost, a kultura doživeti svoj procvat, jer se stvaraju uslovi za prevaziđanje društveno-ekonomskih razlike između umnog i fizičkog rada, uslovi u kojima će ljudski rad postajati svrhe punije ispoljavanja stvaralačke ljudske ličnosti, uslovi za prevaziđanje klasičnih pojmenova obrazovanja, inteligenčije, kulture, politike.

Kultura zbog toga mora da prisustvuje, ona je pozvana da potporuči rast i razdoblje svih oblika socijalističkog demokratizma, prevaziđanje čovekovog političkog, ekonomskog i društvenog studenja. Ona će ograničavati polje pružnude nad čovekom, stvarati uslove za njeno konacno otklanjanje i pomagati izgradnju među ljudima odnosa zasnovanih na svesti o zajednickim interesima i na slobodnoj delatnosti čoveka.

Zbog toga se kulturna politika može definisati samo kao određivanje ciljeva delatnosti celog društva u oblasti kulture, kao i načina i sredstava za njihovo ostvarivanje. Dakle, ona nije propisivanje recepata umetničkom stvaralačtvu, upopšte, stvaralačkom aktu uopšte, nije pružna, spoljne nasiče nad tim aktom, nego sagle-

davanje njegovih društvenih značenja i vrednosti koje su, kao takve i integralni deo kulture, kulturnog aktivizma, a ne silevan, njega. Ona nije privilegija nijedne društvene grupacije, kulturnih „proizvođača“ organizovanih subjektivnih snaga, niti pak monopol „običnog“ čoveka. U njoj učestvuju svih, sa podjednakim razlozima i pravima.

Program SKJ vrlo određeno govori o fundamentalnim karakteristikama kulturnog razvoja i kulturne politike:

„Slobodan razvoj nacionalnih kultura na bazi ravnopravnosti i stvaralačke saradnje medju njima; socijalistička demokratizacija školskog sistema i sistema obrazovanja i vaspitanja uopšte, kao i naučnih, umetničkih i svih kulturnih ustanova;“

oslobađanje prosvetnog, naučnog, umetničkog i kulturnog života od administrativnog uplitavanja organa vlasti, od etatističkih i pragmatističkih concepcija kulturnog stvaralaštva, izgradnje i usavršavanje sistema društvenog samoupravljanja u prosvetnom, naučnim i ostalim kulturnim ustanovama i organizacijama...“

Mogli bi se svakako svi oni principijelni stavovi konkretnizovati na bezbrojni načina. Verujemo da problem kulturne politike kod nas nije pre svega u njenom fiksiranju u dokumentima našeg društvenog razvoja, nego u njenoj realizaciji u našoj svakidašnjoj društvenoj praksi. Da pomenuemo samo nekoliko aspekata kulturne politike koji još uvek traže svoju realizaciju.

Smatramo da bi medju njima prioritarni bio i obezbjeđivanje radnim ljudima najneposrednijeg pristupa kulturi, koju oni, zbog dosadašnjih uslova društvenog razvoja, nisu imali.

Naravno, to su samo neki primjeri za akciju kulturne politike danas i ovde.

nog, političkog i ideološkog života, nisu mogli da u potpunosti uživaju, da u njoj predstavljaju aktivni činilac. Iz ovog proizlazi zadatak bitnog i tražnog osposobljavanja radnih ljudi za uspesno obavljanje njihovih zadataka koji imaju, kao pokretnačka snaga socijalističkog razvoja, za pokretanje njihovih inicijativa, stvaralaštva, što će podići na viši stupanj i samome društvo, umanjiti njegovu privrednu, političku i kulturnu zaostalost, primativizam, epigonstvo, birokratizam, itd.

Ovaj proces će naravno imati i povratak uticaja na kulturu, na njeno prihvatanje, usvajanje, obogaćivanje, prožimanje sa čovekom.

Određenije govoreći, to znači da, na primer, moramo podržati i razrediti sistem optimalnog jačanja materijalno-ekonomskih osnova kulturnog života, shvatiti investiranje i finansiranje u kulturi; prosvetni i naučni, kao najrentabilnija ulaganja.

Društveno samoupravljanje predstavlja u ovu fazu jedinu mogućnost širokog učesnika svih i svakoga u utvrđivanju i ostvarivanju kulturne politike na svim nivoima, počev od radne organizacije pa do federalnih organa.

Daje, na primer, neophodno je regulisati davanje društvene zajednice za kulturne potrebe mehanizmom koji će najpotpunije ostvariti zadatke ovake kulturne politike, pomoći planiranje i integriranje sredstava i kadrova u kulturi, kako bi pomogli nerazvijenim sredinama, spreciti rasipništvo, skupiti kulturne usluge, lažno mecenstvo i komercijalizam u našem kulturnom životu.

Naravno, to su samo neki primjeri za akciju kulturne politike danas i ovde.

ODNOS POLITIKA-KULTURA

• JAGOS DURETIĆ:

Nema sumnje, odnos između politike i kulture, a umetnosti posebno, izvanredno je delikatni odnos i to kako zbog mnogošta aspektova i uglova iz kojih se taj odnos može razložiti posmatrati, tako i zbog fluidnosti i neprecizne definisanosti ovih dva društvena fenomena, i čak zbog njihovog uzajamnog prožimanja. Ipak se s dovoljno pouzdanjem može reći da ovaj odnos, istorijski gledano, karakteriše sukob, tako da je teško ukazati prstom na onaj istorijski trenutak u kome je ostvareno faktičko izmirenje i apsolutni sklad između njih. Stoga nije nikakvoga slučajnosti što je umetnost, kao stvaralački, većito nemurni nukleus kulturnog vremena (mada se po svojoj specifičnoj logici nikada programistički ne opredeljuje) vrlo često bila u sadežu, sa onim društvenim snagnama, koje su izvodile programske akcije rođi političkog preobražaja društva. Otuda je umetnost pod većim političkim presijem, u makazama, bivajući vrlo često u situaciji da jetko reži ţa rešetaku i iz podzemlja ili da prosti rezimirano napusti društvenu stvarnost, izražavajući kritički njen duh i na taj način.

Uopšte uvez, moglo bi se reći da se politika suprotstavlja kulturnom vrenju uglavnom u dva pravca i po dve osnovne vitalne linije:

- Premda udovoljenju kulturnih potreba društva, stvaranju ovakvih ili onakvih uslova kulturne potrošnje, što je uglavnom ostvarivanje određene kulturne politike u širem smislu.
- Premda kulturnom i umetničkom stvaralaštvo, što se najčešće izražava u delikatnoj restrikciji domena stvaralačkog. Ova, se druga kontraverza znatno drastičnije manifestuje od prve, budući da umetnik u svom stvaralačkom činu utjahuje ţed za egzistencijom i ljudskom afimacijom.

Medutim, sukob, o kome je ovde reč, nije nipošto pod nekakve puke slučajnosti, već je naprotiv objektivno uslovljen razlikom društvenom prirodom i razlikom društvenom genezom ova dva društvena fenomena.

Politika je specifičan istorijski vid otuđnosti i realne protivstavljenosti društva. Ona je ideološki mistifikaciona sila koja se demonski nameće mnogostruko razdobljenom i podejmom društva i kormanim. U svom birokratiziranom i etatiziranim vidu ona dostiže zenit svoje mistifikacije i učinkenosu od društva, a istovremeno i u zenitu svoje moći nad tim društвom. U toj tački pomeranja nad društvom, politika je već vezala za sebe veoma brojnu, "sveznajuću" grupu ljudi, po pravili hiperhrijeksi među sobom organizovanih, kojima je profesija bavljenje politikom i demonstriranje političke vlasti u društvu. Medutim, ovakav političar je u tom i takvom svom otuđenju sasvim zadovoljan, jer mu ono obezbeđuje neslušenu dodatnu moć, čvrste društvene pozicije, velike materijalne privilegije, ugled i slične ozvezdje-like pogodnosti. Upravo stoga, on nikada sam po sebi ne ţeli promeni ovoga položaja u društvu, niti bilo kakvinu suštinsku društvenu promenama u kojima bi mogao eventualno i sam da iščešće. Otuda je on u principu opterećen tradicionalizmom, dogmatizmom i konzervativizmom.

Budući da je političar nalaže objektivno uvek pre zadatkom da usmjerava razvoj društvenih odnosa u ovom ili onom prav-

cu, noseći pri tom u sebi potencijalne primene birokratizma, on stalno, bilo stihijski i spontano, bilo sveso, teži da uspostavi apsolutnu kontrolu nad društvenom, bivajući pritom veću obuzet sumnjom u lojalnost duhova koje mora da kontroliše. O toj i nesvesno nagomilava razlozi se nastaranje rušilačkog raspoloženja duhova. Za birokratizovanog političara, dačice društvena sredina koju prosto postvara, ne predstavlja ničeg, nego reči da vreću mnoštvo razloga za nešto što je ujedno i u njemu žed za stvaranjem, za dodirom s drugim ljudima i za bezuslovnim ispoljavanjem bez prethodnog fiksiranog cilja. Upravo stoga, umetnost ne može nikada pretendovati na neko određeno, pogotovo ne monopoličko, političko usmeravanje društva, tim pre, što ona nikada ne može biti do te mere realistička, da bude reprezentativno preciznije kvantifikacije činjenica.

Ipak ona močno preobražava društvo, mada ne docira, a ukoliko, jednom već rođena, izražava kritički odnos prema društvenoj i političkoj stvarnosti, dajući na taj način doprinos političkom preobražaju društva, ona tako skreće na sebe pažnju jedne od osnova njegove osavremenjene moći. "Za birokratu je", kaže Marks, "svet samo prosti objekat njegove delatnosti".

Iz gornjeg povišljava da političar sebi uvek pribavlja prava, shvatavajući to kao svoju oficijelinu kompetenciju, da o svim stvarima i pojavnama koje ga okružuju, izražavaći konačne sudove vrednosti. Međutim, ne pristeće iz neke njegove težnje, da naravniti kakeve po sebi negativne funkcije u društvu, već naprotiv, to pristeće iz karaktera politike, kao krajnjeg izraza na datih materijalnih, protivrednih i kao nužnog faktora određenog usmeravanje društvenog razvoja. Problem je samo u tome sto njeno konstantno stoji na raspolažanju neprekosivom autoritet vlasti kojom je u stanju da pribavi postovanje tim svojim sudovima.

Sa stanovništu problema o kome je ovde reč, vredne su započinje i neke metodološke karakteristike politike, tj. njena realistička ili teleoška definisanost. Političar, naime, uvek rigorozno fiksira cilj, zatim realistički polazi od onoga što jeste; realistički u tom smislu što je za njega ono što jeve uvek izraženo u objektivno datim činjenicama, recimo na primer, u starijških sabranih činjenicama; i najzad, o prenosa izboru najneležljivijih sredstava za ostvarivanje utvrđenog cilja, s tim što nikada neće konstatovati da takva sredstva ne postoje.

Fenomen otuđenja nije i ne može biti imanentan crta umetnosti, budući da ova predstavlja svojevrsan, autentični doživljaj sveta i da samo svojom ljudskom izvornosti sugerira, nesvesno izazivajući još jednu, samo čoveku svojstvenu dimenziju življenja – potrebu kulturnog življenja. Stoga se umetnost nikada ne nameće društву, niti se suprotstavlja društvenoj sredini kao takvoj, već naprotiv, ona se grupešti suprotstavlja otuđenoj i postvorenogu strukturi i odnosima te sredine koji se nakazno reperkuju na osnovne rodne vrednosti ljudske zajednice.

Čak i kad umetnik prognae duže napusti zemlju i društvenu stvarnost koja ga "fizički probada", bezešte, crveni svedom maštora i vizijom, u intricalno, irealno i transcedentalno, on i na taj način pruža često specifičan otpor realnom otuđenju na terenu društvenih odnosa, izražavajući možda nepoverenje u sopstvenu preobražavalčku moć i u preobražavalčku moć onih političkih snaga koje je iz osnove treba da izmeni stvari. Tek kad prihvati ili izmisli program, sklopi savez i ostvari jednodušnost s vladajućim ili kaskidim drugim postjećem odnosom otuđenja, (s politikom ili ideologijom na primer) tek tada ona postaje tipičnim vidom otuđenja, ali tada to više i nije ona, tada je ona već počinila izdajstvo sebe same

preobraživ se u svoju suprotnost, u svoj surrogat, tada je ona puklo drugo, da duše raskošnije odreveno, izdanje svoga novog saveznika.

Ipak umetnik polazi od onoga što jeste, ali to što jeste, za njega je u njemu saome, ono je sa svim usputnim metamorfozama objektivirano u njemu i predstavlja gradnju subjektivnog intenziteta, a i nedoljiv pogonski snagu koja raspiruje njemu žed za stvaranjem, za dodirom s drugim ljudima i za bezuslovnim ispoljavanjem bez prethodnog fiksiranog cilja. Upravo stoga, umetnost ne može nikada pretendovati na neko određeno, pogotovo ne monopoličko, političko usmeravanje društva, tim pre, što ona nikada ne može biti do te mere realistička, da bude preciznije kvantifikacije činjenica.

Ipak ona močno preobražava društvo, mada ne docira, a ukoliko, jednom već rođena, izražava kritički odnos prema društvenoj i političkoj stvarnosti, dajući na taj način doprinos političkom preobražaju društva, ona tako skreće na sebe pažnju jedne od njegovih načina koji je imao, a to je kritika sui generis, što će se umetnost, negirajući sama sebe i svoj rezon, d'etr, apriori poklopiti i poistoveti sa politikom. Politika je, dakle, ta koja u ovom odnosu, uopšte uvez, producira veći de zala.

Izazivajući način, da je politika, ovakva s kakovom se do sada ima istorijsko iskustvo, u ovom odnosu onaj partner od koga i od čije društvene pozicije u principu zavisiti će praktično ostvarivanje te ideje već pokazalo i svoje ružno naliće.

Da zaključim najzad, ostajući dosledan svemu do sada rečenom, da umetničko delo pa ni sam stvaralački čin ne isključuje prisustvo ideološkog faktora, po protot logici po kojoj ne isključuje ni prisustvo društvene stvarnosti uopšte, ali on ovde boravi u specifično izmenjenom vidu, čak fragmentarno, dok je njegova poguna slučajnost, mada možda ne i suviš rečka, no u svakom slučaju nikada nije prije data.

Isto tako dosad izloženi stavovi obavezuju na zaključak, da je politika, ovakva s kakovom se do sada ima istorijsko iskustvo, u ovom odnosu onaj partner od koga i od čije društvene pozicije u principu zavisiti će praktično ostvarivanje te ideje po nadredujući umetnosti kao što se nadreduje čoveku uopšte, te je umetnik ponajprije kao takvu doživljjava. Od karaktera i intenziteta te otuđenosti zavisite i karakter i intenzitet sukoba o kome je ovde reč, bilo da se ovaj izražava u pasivnoj rezignaciji i ignoranciji te politike od strane umetnika, bilo u oštrom, umetnički eksplicitnoj kritici te politike. Ili pak u tome, a to je kritika sui generis, što će se umetnost, negirajući sama sebe i svoj rezon, d'etr, apriori poklopiti i poistoveti sa politikom. Politika je, dakle, ta koja u ovom odnosu, uopšte uvez, producira veći de zala.

Izazivajući način, da je politika, ovakva s kakovom se do sada ima istorijsko iskustvo na jednostavan, svakodnevni odnos medju ljudima, i na direktnu produkt samih tih ljudi, što predstavlja ostvarenje njenog realnog humaniziranja. To je condicio sila, qua non za ostvarenje one društvene situacije i klima u kojem odnos između političkih presijama, jer se on na određen način politički ponaša i praktično politički određuje, bivajući vrlo često vatrene protagonisti, određene ideološke orijentacije ili političkih programa. U svom autoromskom izdanju, dakle, kao što rekoh, u samom stvaralačkom činu, on je apsolutno drugi. On „bezgrešno“ dela pod zapovetu unutarnje neodoljivog i neomenodjemnog. Tko je onaj koji dela zaboravivši se, ipak ostajući tu u specifičnom odnosu prema objektivnom svetu, prema moralno i politički devijantnoj stvarnosti, koju on polima i koja se objektivira u njemu sa svim usputnim emocijnim, maštovitim, estetskim i sličnim korekcijama. Umetnost se, reko bih, rađa negde u sutoru umetničkog, strogo racionalno, proživljivog „dana“. Sve se to, čini mi se, ne sme smetnuti s um da kroz istraživanje mere prisutnog ideološkog i političkog faktora u samom stvaralačkom činu.

Ako se ima sve gore navedeno u vidu, onda ne može biti čudno, kada umetnik često izvrgava oštroti kritici i persiflaži, ne samo ponasanje i političku teatralnost društvene sredine u kojoj se nalazi, već i sopstveno ponasanje, svoje građansko ponasanje, koje ona sada u stvaralačkom činu ponovo doživljjava i posmatra.

Studij najzad, postaje objasnjava i ona crnuda, ne retka spremnost umetnika da se sa bezgraničnim samopregorom angažuje za ostvarenje jedne ideje ili političkog programa partije kojoj pripada, a da istovremeno u samom stvaralačkom činu ne bude rob te ideje, pogotovo ukoliko je